
INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

spomin na Prežiha in njegov rod. Pomembno vlogo pri tem prizadevanju imata obe osrednji koroški kulturni instituciji – Koroški pokrajinski muzej Ravne in Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika.« (str. 180)

Prispevek o vpetosti Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca v spomin koroškega človeka po drugi svetovni vojni zaključuje najnovejšo predstavitev enega najvidnejših slovenskih patriotov, literarnih ustvarjalcev in pomembnih političnih mož 20. stoletja. Predstavitev, ki jih je bilo doslej že mnogo – ob tej priložnosti naj spomnimo le na tovrstno temeljno dejanje – Prežihovo Zbrano delo (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962–1990), raziskovalno izjemno tehtno podprto z opombami Draga Druškoviča –, je v glavnem plod prizadevanja današnje srednje in deloma starejše raziskovalne generacije. Njuni predstavniki so na podlagi svojih najnovejših raziskovalnih spoznanj (pri tem izstopajo izsledki iz gradiva nekdanjega Zgodovinskega arhiva CK ZKS, gradiva nekdanjega Republiškega sekretariata za notranje zadeve in gradiva Ljudske prosvete Slovenije, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije) pomembno prispevali k izostritvi védenja o Prežihovem življenju in delu. To je še toliko bolj pomembno, ker bosta bogastvo in razgibanost Prežihovega delovanja še dolgo vznemirjala široko raziskovalno pozornost, kar dobro dokazuje tudi pričujoče monografske delo.

Jurij Perovšek

Peter Pirker, Gegen das »Dritte Reich«. Sabotage und transnationaler Widerstand in Österreich und Slowenien 1938–1940. Kitab-Verlag. Klagenfurt-Wien, 2010, 280 str., ilustr.

Leta 2009 je politolog Peter Pirker Univerzi na Dunaju predložil v potritev svojo obsežno disertacijo »'Most difficult to tackle': Intelligence, Exil und Widerstand am Beispiel der Austrian Section von SOE«. Študija je bila 2009 nagrajena s priznanjem Herberta Steinerja in 2010 s priznanjem German Association for the Study of British History and Politics.

Avtor v delu raziskuje dejavnosti britanskega prevratniškega, podtalnega vodenja vojne proti silam osi v drugi svetovni vojni, s posebnim poudarkom na tistih, ki so bile povezane z Avstrijo. V središču raziskave so dejavnosti nemške in avstrijske sekcije britanske vojaške tajne službe Special Operations Executive (SOE) med letoma 1940 in 1945 s predzgodovino od 1938 do 1940. Pri tem analizira sistematične poizkuse te tajne službe, da bi nacistično Nemčijo napadla na enem izmed njenih središčnih območij, v nekdanji Avstriji. To je nameravala doseči s subverzivnimi sredstvi (sabotažami in z nudenjem podpore notranjemu odporu), s katerimi bi odprla »notranjo, domačo fronto«. V središču pozornosti so dimenzije institucionalnega nastajanja in razvoja avstrijske sekcije, njene politične strategije in

cilji, kopičenje obveščevalnih informacij ter tudi akcije in osebje. Peter Pirker v tej povezavi raziskuje sodelovanje SOE s frakcijami političnega preganstva, judovskimi begunci, z odporniški borci in nasprotniki nacizma v Avstriji, z vojnimi ujetniki in dezertjerji iz nemške vojske in akcije v donavskih in alpskih gauih, do katerih je prišlo na podlagi tega sodelovanja. Končno avtor raziskuje še vprašanje, kako so se sodelavci SOE vključili ali so bili vključeni v povojno družbo in kakšne sledi te zgodovine je še mogoče zaslediti v kolektivnem spominu.

Delo temelji na obsežnih arhivskih študijah v National Archives, London (TA), in v Imperial War Museum (IM), prav tako v Londonu. Pri tem je avtor lahko uporabljal arhivske fonde, ki so dostopni šele od nedavna. Nadalje je uporabljal arhive v ZDA, Nemčiji, Sloveniji in Avstriji, uporabljal pa je tudi zasebne zapuščine in zbirke ter opravil številne pogovore s pričami časa. Že 2004 je objavil spomine Patricia Martina-Smitha,¹ agenta SOE, in leta 2008 tiste Erica Sandersa.² Leta 2010 končno je izšel pri celovski založbi Kitab tisti del disertacije, ki se posebno nanaša na čezmejne aktivnosti na območju Slovenija-Koroška-Štajerska: »Protij 'Tretjemu rajhu'. Sabotaže in transnacionalni odpor v Avstriji in Sloveniji 1938–1940«.³

Za osrednje akcije transnacionalnega odpora tistih let veljajo sabotažne akcije aprila/maja 1940 vzdolž železnice na območju Judenburga na Štajerskem. Gestapo je aktivnosti in aktiviste vodil pod oznako »Železniška sabotažna organizacija na Koroškem in Štajerskem«. Problematike se je že pred dolgimi leti raziskovalno lotil Tone Ferenc.⁴ Sedaj nam je na voljo še specifičen avstrijski pogled, obogaten z novimi viri iz britanskih arhivov.

Proces julija 1941, ki je potekal pred rajhovim vojaškim sodiščem v Celovcu, je bil s svojimi 13 obtoženci največji dotedanji proces pred vojaškim sodiščem v »ostmarki«. Vsega skupaj je bilo šest obtožencev obsojenih na smrt, eden v odsotnosti. Trije izmed justificiranih so bili s Koroške in vsi so imeli slovensko ozadje: Martin

¹ Widerstand vom Himmel. Österreich-Einsätze des britischen Kriegsgeheimdienstes SOE 1944. Wien 2004.

² Emigration ins Leben. Wien-London und nicht mehr retour. Wien 2008.

³ Peter Pirker: Gegen das »Dritte Reich«. Sabotage und transnationaler Widerstand in Österreich und Slowenien 1938-1940. Klagenfurt-Wien 2010.

⁴ Tone Ferenc: Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940. Ljubljana 1977.

Čermenjak, Franc Knes in Konrad Lipuš. Nadaljnje smrtne obsodbe so bile izrečene proti na Štajerskem živečima Engelbertu Glitznerju in Francu Ivančiču ter njegovemu bratu Antonu, ki je živel v Sloveniji. Zadnji ni bil na doseg gestapa. Poleg smrtnih obsodb so bile v tem postopku, kot tudi v nadaljnjem pred ljudskim sodiščem na Koroškem, izrečene številne dolgoletne zaporne kazni. Anton Tuder, bivši župan pri Mariji na Zilji, je bil sicer oproščen, prišel pa je neposredno zatem v preventivni pripor in je umrl v koncentracijskem taborišču Mauthausen/Gusen. Pomemben posrednik je bil Gregor Gabriel iz Leš pri Šentjakobu v Rožu. Kot piše v svoji avtobiografiji, je vzdrževal stike s koroškimi komunisti kot tudi z aktivisti TIGR-a v Sloveniji, predvsem s celico na Jesenicah, prek katere so končno bili vzpostavljeni stiki s britansko obveščevalno službo.

Kakšno vlogo je dejansko igrala pri teh akcijah britanska obveščevalna služba, dolgo časa ni bilo znano, akcije pa so pripisovali izključno TIGR-u. V zadevni avstrijski oziroma nemški strokovni literaturi domala ni nobenih sledov o teh akcijah. Te »bele lise« se je lotil Peter Pirker. Vendar ne izhaja iz sabotažne serije in ne išče povezav z britansko tajno službo v Jugoslaviji, temveč ubira nasprotno pot.

V središču njegove raziskave je sekcija D Secret Intelligence Service (SIS, MI6), torej britanske obveščevalne službe za tujino. Ta institucija je bila tista, ki je aprila 1938 kot odziv na t. i. anšlus Avstrije v Evropi načrtovala subverzivno mrežo proti nacistični Nemčiji, s čimer je postavila usmeritve za ustanovitev SOE (Special Operations Executive) poleti 1940.

V prvem poglavju (Vojna v senci tajnih služb) Pirker obravnava delovanje SIS v tridesetih letih v Avstriji. Raziskuje njeno osebje, stike in aktivnosti. 1938/39 je prišlo znotraj SIS do nekaterih incidentov, ki so zahtevali novo usmeritev subverzivnega dela. Tako je bila avgusta 1938 zaradi ovaduha razkrita mreža agentov na Dunaju, novembra 1939 pa sta bila iz nizozemskega obmejnega mesta Venlo s silo odpeljana v Nemčijo dva vodilna sodelavca britanske tajne službe, ki so ju nato deportirali v koncentracijsko taborišče. Za spodbujanje notranjega odpora v tretjem rajhu je bila končno vzpostavljena sekcija D (D je oznaka za destrukcijo, uničenje) in od marca 1939 je potekala faza preizkušanja »na bojišču«. Temu je botrovalo prepričanje, da povsem agresivna politika nemškega vodstva nujno zahteva sabotaže in posebno vodenje vojne. Osebje sekcije D so sestavljali poslovneži, novinarji, pregnanci, begunci in lokalni nasprotniki nacizma. Iz nevtralnih držav naj bi jedro nemškega rajha vznemirjali s politiko stalnih vbodljajev in ga tako destabilizirali. Kot glavni cilji so se ponujale mednarodne prometne poti. Drugače kot MI/R (Military Intelligence Research), ki je razvijal načrte, kako bi se dalo na zasedenih ozemljih Nemčijo premagati z gverilsko taktiko, je bil cilj sekcije D boj proti Nemčiji še pred njeno širitvijo. V svoji analizi Pirker izčrpno obravnava tudi aktivno osebje sekcije D v Jugoslaviji.

Drugo poglavje ima naslov »Avstrija v središču«. V njem Pirker raziskuje vlogo Avstrije v konceptih novonastalih britanskih tajnih organizacij in težave, ki so se pojavile pri načrtovanem sodelovanju z avstrijskimi nasprotniki nacizma v begunstvu in na domačih tleh.

Tretje poglavje je namenjeno najaktivnejšemu področju dejavnosti sekcije D, namreč Jugoslaviji oziroma Sloveniji. Slovenija je pri tem služila kot baza za širitev subverzivnih akcij v Avstriji. Pri tem je igral pomembno vlogo avtohtoni nacionalnoliberalni antifašistični odpor, ki je bil organiziran v organizaciji TIGR. Stiki s TIGR-om so bili, kot piše avtor, deloma vzpostavljeni s pomočjo jugoslovanske protiobveščevalne službe. Nadalje zelo natančno obravnava tudi vojno med britanskimi in nemškimi obveščevalnimi službami, v kateri je bil cilj britanske strani omejiti nemško prevlado v Jugoslaviji. V središču njegove raziskave je skupina, ki jo je ustanovil Ferdo Kravanja, za njim pa je delo nadaljeval Alois Knes. Avtor opiše, kako so jo razkrili agenti protiobveščevalne službe nemške vojske. Posledično je prišlo do posegov RSHA in do preoblikovanja vlade v Jugoslaviji, kjer so priprli številne antifašiste in izgnali vodilne britanske sodelavce sekcije D. TIGR je bil tako rekoč povsem razbit.

Pirkerjev cilj je bil pokazati, da atentati v Judenburgu s svojo minimalno povzročeno materialno škodo niso bili le majhen lokalni dogodek v odporu, temveč da so imeli globoke politične posledice. Odkritje in razbitje podtalne mreže sekcije D v Jugoslaviji se je začelo s poizvedovanji gestapovskih in protiobveščevalnih služb na Koroškem in Štajerskem.

V sklepnem poglavju avtor obravnava sodne postopke v Avstriji pred rajhovim vojaškim sodiščem v Celovcu in pred ljudskim sodiščem ter pred dunajskim višjim deželnim sodiščem kot tudi v Italiji pred posebnim vojaškim tribunalom v Trstu. V epilogu razmišlja, kako sta Avstrija in Slovenija po 1945 ravnali z borci in borkami odpora in v kakšnem obsegu so dogodke obravnavali pravno, politično in kulturno v okviru posameznega družbenega okvira. Na koncu ponuja strezovitni sklep, da je bila v obeh primerih zgodovina tega odpora po letu 1945 iz zgodovinske zavesti izbrisana še drugič.

V Sloveniji, tako meni Pirker, je bil TIGR kot liberalnonacionalna antifašistična organizacija, ki je sodelovala z Zahodom, v socialistični pripovedi o osvobodilnem boju zamolčan. V Avstriji pa so bivši nacionalsocialisti in nemški brambovci, ki so po razmeroma kratki fazi denacifikacije spet zasedli ugledne družbene položaje, poskrbeli, da so imena borcev odpora ostala izbrisana. Šele v zadnjem času je bilo raziskano tudi to poglavje zgodovine. Medtem ko so bili v Sloveniji aktivisti TIGR-a že 1997 uradno rehabilitirani in je bil njihov prispevek v boju proti nacionalsocializmu priznan, je Avstrija za rehabilitacijo potrebovala še 12 let, saj so sodbe nemškega vojaškega sodstva razveljavili šele leta 2009.

Pričujoče delo dopolnjujejo številne fotografije, obsežen znanstveni dodatek in imensko kazalo.

Brigitte Entner